

3. Haviva Pedaya and Ephraim Meir (eds.), Judaism, Topics, Fragments, Faces, Identities. Jubilee Volume in Honor of Rivka Horwitz, Beer-Sheva: Ben-Gurion University, 2007, 819 pp.

Review of Dr. Zeev Sveidel in *Makor Rishon* of 30.4.2007:

אחדים מחבריי הטובים ביותר עשו ועושים תארים מתקדמים בפילוסופיה יהודית. לא פעם אני שומע מהם תלונות על הקושי הגדול במציאת חלקה מחקרית שטרם נחרשה ועובדה. הבעיה אכן קיימת – כמה אפשר לחדש במסגרת הכמות המוגבלת יחסית של טקסטים? התוצאה של החיפוש הנואש הזה הולכת לרוב לשני כיוונים – עיסוק בפרטים הטכניים המזעריים של העניין או גלישה לתחומים מקבילים, ובלשון אחרת – רב-תחומיות. לכן, מי שיתחיל לקרוא את הקובץ עב הכרס המוקדש לזכרה של חוקרת הפילוסופיה והקבלה רבקה הורוביץ, עשוי להיות מופתע לטובה ולגלות שגם בשנת 2007 השאירו לנו אבותינו בקעה נרחבת למדי להתגדר בה.

בקובץ אפשר למצוא חידושים מחקריים של ממש, תובנות מקוריות לגבי הידע המחקרי הקיים כבר, וגם מקומן של תובנות בינתחומיות מעמיקות לא נפקד. כל ניסיון לסכם בקצרה את התכנים של קובץ עשיר זה בהכרח יעשה לו עוול. לכן הדברים שלהלן הם בגדר גירוי אינטלקטואלי עבור אלו שמתכוונים לעיין בו ותסקיר עבור אלו שאינם מתכוונים לכך.

צדו האפל של רשב"י

הקובץ נפתח בדברי הזיכרון של הפרופסור מרדכי ברויאר. ברויאר מתאר את עולמה הרוחני העשיר של הורוביץ, תוך דגש על המיזוג שהיה קיים בעולמה בין הגותם של יהודים יוצאי גרמניה כרוזנצוויג, בובר וגרשום שלום לצד הגות חסידית וקבלית. הורוביץ עצמה מתארת, בקטע זיכרונות קצר בתחילת הקובץ, את המפגש שחוותה בילדותה בין היהדות הגרמנית לזו המזרח אירופאית. הרבה מן המיזוג המופלא הזה בא לידי ביטוי במאמרים השונים בקובץ, שמשחזרים את אותו מפגש במספר דרכים. כך אפשר גם להתרשם מרשימת פרסומיה המלאה המתפרסת עד שנת 2007 וכוללת מאמרים שנמצאים עדיין בדפוס.

מאמרו של יהודה ליבס, אחד הפטריארכים של חקר הקבלה בישראל, עוסק בדמותו של רשב"י בספר הזוהר. במאמר קודם, "משיח של זוהר", משרטט ליבס בפירוט רב את דמותו של רשב"י הזוהרי כדמות משיחית שהיא מעין עמוד התווך של העולם. את המאמר הנוכחי מקדיש ליבס לתיאור הפן השני של הדמות – מעין "צדו האפל" של רשב"י. התנא הגדול מתואר במספר מקורות לא רק כבסיס העולם, אלא כמי שמאיים להחריבו וקשור בצורות שונות לדמויות המיתולוגיות של הנחש הקדמוני ושל התנין הגדול. מסתבר שדמויות אלו אינן בהכרח שליליות, אלא מגלות פן נוסף של ההנהגה הא-להית, מידת הדין.

הריקוד החסידי- תיקון הגוף והעולם

מאמרו של יוסף פנטון, מרצה בסורבון, מסכם לראשונה תחום מחקרי חשוב נוסף – הריקוד החסידי. תחום זה לא זכה עד עכשיו לעיון המחקרי הראוי לו ופנטון נוטל על עצמו את תחילת המשימה. לאחר תיאור קצר של התפתחות היחס אל המחול כביטוי לשמחה של מצווה אצל דוד המפזז ומכרכר לפני ארון ברית ה', דרך ריקודי שמחה של מצווה, מגיע פנטון אל המחול החסידי. למן כתביו של הבעש"ט והלאה תפס הריקוד חשיבות מיוחדת בחסידות. מדובר ברמות הבנה שונות של המחול – מהניסיון להחיל את הקדושה על כל האיברים בגוף, דרך הרצון לטהר את הגוף מהטומאה שדבקה בו על ידי החטא, ולבסוף –

ניסיון להוריד באמצעות הריקוד את השפע של העולמות העליונים. לריקוד נקשרו בחסידות כתרים רבים של כוונות וייחודים עליונים המבוססים על ספרי הקבלה, וחלקם אכן חוזרים למחול של דוד המלך. דוגמא לכך הוא המחול שאדמו"רים היו נוהגים לרקוד ביום השביעי של סוכות, המזוהה עם ספירת המלכות מחד גיסא ועם דוד המלך המכרכר לפני ה' מאידך גיסא. המאמר מסתיים בתיאור הנדיר של הריקוד הקבלי על ידי הרבי ממונקאטש, ר' חיים אליעזר שפירא.

חטאו של ליצן קבלי

היבט אחר של החסידות מתואר במאמרה של אסתר ליבס. המאמר עוסק בתפיסת אהבת הבורא במשנתו של אחד מתלמידי המגיד ממזריטש – ר' ברוך מקוסוב (ספרו, "עמוד העבודה", הוא חיבור המוכר לחוג מצומצם יחסית של חוקרים). לדעתו של ר' ברוך, עבודת ה' עלולה להיות כל כך מוחלטת שהיא משאירה מקום גם לעבירה על התורה וגם לדחייה של המוסר. בתור שתי דוגמאות מביא ר' ברוך פירוש מפתיע על עקידת יצחק ועל מעשה דוד ובת שבע. לדעתו, הקושי העיקרי של אברהם לא היה להעלות את יצחק לעולה, אלא דווקא להוריד אותו במצוות ה'. זאת מכיוון שאדם שכולו ספוג בעבודת ה' לא מתקשה להקריב לה' אף את היקר לו מכל. הוויתור על הקורבן הוא הקשה, ולכן הניסיון הוא של אברהם ולא של יצחק. גם המעשה של דוד ובת שבע נתפס בעיניו כחטא שבעזרתו מבקש דוד להתקרב לקב"ה על ידי תשובה. דוד הופך כאן ל"בדחנא דמלכא", הליצן הקבלי של המלך שמוכן ליפול על פניו כדי לשעשע את האדון.

קישור נוסף בין עבודת ה' לחטא, מצוי במאמרו הארוך והמקיף של אביעזר כהן. כהן עוסק בתפיסה של האותנטיות הדתית ומבקש להשוות בין שני הוגים שעסקו בה – הרבי מאיז'ביצא, ר' מרדכי יוסף ליינר, ופרנץ רוזנצוויג. בהגות של שניהם קיים יסוד מהפכני שמעמיד את קיום המצוות של האדם בזיקה למצבו הנפשי הפנימי, אלא ששניהם מגיעים אל התפיסה הזו מנקודות מבט שונות לחלוטין.

האיז'ביצ'ר מפתח בספרו, "מי השילוח", גישה שלפיה עבודת ה' יכולה לבוא לידי ביטוי גם בעבירה על מצוות התורה, כי עבירה זו מגלמת את "רצון ה'" באותו רגע. התפיסה באה לידי ביטוי, בין השאר, בפירוש המפורסם והנועז לפרשת "בלק", שבו האיז'ביצ'ר מתאר את זמרי כעובד את ה' מתוך מסירות הנפש, ואת פנחס כמי שאינו מצליח לחרוג מה"תקן" היציב של עבודת ה'. הוא כמובן מסייג פעמים רבות את גישתו לאותנטיות דתית על ידי דרישה חוזרת ונשנית לערוך בחינה פנימית מתמדת (המכונה אצלו "בירור") של כל יסודות הנגיעה האישית והרצון הפרטי. ברגע שאדם מתנקה בצורה כזו מן האגו הפרטי שלו, הוא הופך את רצונו הפרטי לרצון ה', גם כשהדבר סותר הלכה ספציפית.

פרנץ רוזנצוויג, לעומת זאת, בעיסוקו בהלכה (בין השאר במאמרו 'הבונים'), מעמיד דווקא את הקשבתו של הפרט לרצונו ולמוכנות הפנימית שלו לעבוד את ה', כקריטריון הבסיסי לבחינת האותנטיות הדתית. הפרט הוא זה שאמור להאזין לעצמו ולהחליט לאיזו רמה של מחויבות הלכתית הוא מוכן להתחייב באותו רגע (מכאן תשובתו המפורסמת של רוזנצוויג לשאלה האם הוא מניח תפילין – "עדיין לא"). האותנטיות מתפרשת, אפוא, לשני כיוונים – האוטונומי וההטרונומי.

להגותו של רוזנצוויג מוקדשים מאמרים נוספים בקובץ: אחד המאמרים האחרונים של הורוביץ עצמה הן בזיקתו לקבלה ולמיתוס, מאמר של שלום רוזנברג הן במבנה של הספר "כוכב הגאולה", מאמרים (באנגלית) של פרופ' שמיד-קוברצ'יק על הגותם של יהודים גרמנים, ומאמרם של רפאל יושפה ואפרים מאיר על "האושר להיות יהודי" בהגותו של רוזנצוויג.

חוכמה יהודית משובחת

שאלת הזהות היהודית והזהות הישראלית ממשיכה להעסיק לא רק בהיבט הפילוסופי, אלא גם בהיבט האקטואלי שלה. מאמרו של מאיר בוזגלו דן ביחסים המורכבים בין הישראליות ליהדות ובשאלה האם הציונות היא היורשת האותנטית של היהדות ההיסטורית, המשך שלה או סטייה ממנה. ברוח כנסי ההידברות הנפוצים אצלנו לאחרונה, קורא בוזגלו למיזוג של מכלול הזהויות הישראליות ומביע חשש כן לגורלה של היהדות אם החברה בישראל לא תשכיל לעשות כן.

במיזוג הזהויות עוסקת גם מיכל הלד במאמרה על נשים ישראליות דוברות לאדינו. במחקר אנתרופולוגי מרתק, האזינה הלד לסיפורים בשפה זו שסיפרו זו לזו קבוצה של נשים המתכנסות על בסיס קבוע. בעולמן של נשים אלו נוכחת הגלות באופן נוסטלגי בתוך חייהן בישראל והן ממשיכות ליצור את הנרטיב שלהן תוך עירוב הדמיוני עם המציאות.

כפי שצוין, בקובץ לא נפקד מקומם של התכנים הבינתחומיים וההשפעות ההדדיות המרתקות. כך מאמרו של משה אידל, החוקר את משל המלך והבן בחסידות ומגלה בתוכו השפעות של מוטיבים נוצריים, מוסלמיים, ואפילו – בתיווך מוסלמי – הינדואיסטיים. החסידות, שאנו רגילים לראותה כמעין מערכת יהודית פנימית סגורה, נוצרה בצומת היסטורי וגיאוגרפי מאוד מעניין, ונהנתה משלל השפעות של קבוצות שונות – מכיתות פורשות של נוצרים רוסים ועד הגותם של שפינוזה וקאנט. מאמרה של סוזן השל מתאר את תפיסת הפאתוס הא-להי של אביה – אברהם יהושע השל – ואת השפעתם של התיאולוגים הנוצרים הפרוטסטנטיים על תפיסה זו.

עוד בקובץ, מאמר שמתאר את תפיסתו הקדם-ציונית של שד"ל, המשך הוויכוח על אלוהי אריסטו מול א-לוהי אברהם בהגותו של הרמב"ם, הערות לוויכוח על מוצאם של מדרשי העקידה המאוחרים, דיון בהגותם של מרטין בובר, יצחק ברויאר, שפינוזה, לוינס ועוד ועוד... קצר המצע מלתאר.

לסיכום, מלבד היותו ספר זיכרון נאה ומכובד לאחת מגדולי החוקרים בחוכמה היהודית, מדובר בספר הגות במובן הטוב והמשובח ביותר של המילה. קובץ המוכיח שיש למחקר ההגות היהודית עוד שדה נרחב לעיון והשוואה, חקירה וחידוש, גם בשנת תשס"ז.